

УДК 373:37.017

СОЦІОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД У ПИТАННЯХ МІЖЕТНІЧНОГО СПРИЙНЯТТЯ

Кушнір Ю.В.

Донецький національний технічний університет

У статті на підставі експериментального дослідження розкривається уявлення старшокласників щодо представників різних етнічних спільнот. Досліджуються практичні питання стосовно соціологічного підходу щодо питання міжетнічного сприйняття. За допомогою шкали соціальної дистанції Богардуса аналізуються особливості міжетнічного сприйняття учнів старших класів.

Ключові слова: міжетнічне сприйняття, етнокультурний портрет, старшокласник, соціальна дистанція, етносоціологія.

Постановка проблеми. Одним із аспектів щоденного спілкування багатьох людей є визначення їх відношення до іншого. Цей «інший» завжди чимось або відрізняється, або, навпаки, схожий: фізичними якостями, психологічними показниками, соціальними ознаками, культурними особливостями, звичками, поведінкою, манерою спілкування та багатьма іншими відмінностями. Ці відмінності людина сприймає або як щось природне, або поступово звикає до них, або, навпаки, відштовхує від себе.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У сучасній науці існує багато досліджень стану розвитку цієї проблеми або її окремих компонентів як в українському суспільстві, так і в світовій практиці. Серед найбільш близьких до мети нашого дослідження є роботи Н. Паніної [7], В. Паніотто [8], В. Собкіна [11], В. Ліхачьова [6]. Дослідження щодо етнокультурної тематики представлені в основному роботами етнопсихологів і етносоціологів: Л. Дробижєва [2], Т. Стефаненко [13], Н. Лебедева [5], Л. Почебут [10], В. Євтух [3]. На початку 90-х рр. з'являється ряд психологічних робіт, присвячених опису етнічних стереотипів В. Крисько [4], М. Герасімової [1] В. Сосніна, Є. Краснікової [12]. Істотний внесок у вивчення етнічних уявлень вніс В. Петренко [9], який вивчав етнічні стереотипи шляхом побудови суб'єктивних семантичних просторів.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Аналіз сьогоденного стану міжетнічних відносин свідчить про важливість посилення уваги до цієї актуальної проблеми саме в шкільному віці, коли йде активний процес формування духовно-моральних ідеалів, комунікативної культури, якостей людини. У процесі міжетнічного спілкування важливе місце займають особливості сприйняття «іншого». Тому, вивчення уявлень старшокласників набуває особливого значення. Під впливом надбань загальнолюдської та національної культури на основі духовно-моральних цінностей, вільних від будь-яких етнічних, національних, класових, політичних, ідеологічних інтересів у старшокласників формується людська гідність, повага до інших цінностей культури та образу життя людей.

Метою даної статті є, визначення етнокультурного портрету представників етнічних спільнот в уявленні учнів старших класів загальноосвітніх шкіл Донецької області.

Виклад основного матеріалу. Виходячи з мети дослідження, для визначення етнокультурного портрету представників етнічних спільнот в уявленні учнів старших класів загальноосвітніх шкіл Донецької області ми обрали дані анкетування, проведеного нами у 2010 році у старших класах шкіл Донецької області. Опитування було вибірковою. Опитування було спрямоване на з'ясування того, як учні ставляться до своєї національності, представників інших національностей, до державної політики в сфері національних та міжетнічних відносин. В статті будуть представлені лише ті результати, які характеризують загальні статистичні показники дослідження.

До експериментальної вибірки було включено 404 учні старших класів шкіл Донецької області. Середня кількість учнів у класі – 21 учень. Середній вік учнів – 16 років. Загалом у експериментальному етапі дослідження взяли участь 184 хлопці та 220 дівчат, тобто у загальній вибірці експерименту було 45,6% хлопців та 54,4% дівчат.

Важливим питанням є також етнічна структура вибірки нашого експериментального дослідження. Насправді, у дослідженні брали участь більше респондентів, ніж та кількість (404 людини), дані по яких аналізуються. У остаточну вибірку ми включили лише представників домінуючих етносів Донецька та Донецької області – українців та росіян. Крім них у класах навчалося 33 представника інших національностей. Серед національностей, які представляли ці учні, були греки (12 учнів), вірмени (11 учнів), татари (3 учні), цигани, білоруси, євреї, грузини, німці та узбеки (по 1 учню).

Представники цих національних меншин були нами виключено з розгляду через такі причини. Національна приналежність (особливо з огляду на приналежність до етнічної більшості або меншості) значно впливає на ставлення до представників інших національностей, тому ставлення представників національної меншини до інших меншин буде найвірогідніше дуже різним – в першу чергу розрізнення буде проходити по лінії «титульний етнос (етноси) – національні меншини». Тому таке ставлення потрібно вивчати окремо, контролюючи різні фактори, що можуть впливати на міжетнічне спілкування в цьому аспекті. З іншого боку, у більших соціальних масштабах, ніж відносини між однокласниками, більше значення мають більш поширені, більш

типові закономірності, якими, в даному випадку, на нашу думку, є ставлення представників найчисленніших національностей до національних меншин. Виходячи з цього, ставлення українців та росіян до інших національностей (які в даному випадку є національними меншинами) є більш значущим. Тому, розглядаючи дані експериментального дослідження, ми брали до уваги лише відповіді респондентів, які віднесли себе до цих двох національностей. Таким чином, вибірку експериментального дослідження склали 404 учня: 264 (65,4%) є українцями, а 140 (34,6%) – росіяни.

Для оцінки особливостей міжетнічного сприйняття учнів старших класів, була обрана методика «Шкала соціальної дистанції Богардуса». Дані, отримані з використанням цієї методики, що відображають соціально-психологічну дистанцію по відношенню до представників різних національностей, представлено у таблиці 1. Для можливості співставлення даних по різних за розміром групами, результати представлено у середніх значеннях показника соціально-психологічної дистанції.

Таблиця 1

Показники соціально-психологічної дистанції по відношенню до різних етнічних груп

№ п/п	Назва етносу	Індекс соціально-психологічної дистанції
1.	Українці	2,1
2.	Росіяни	3,2
3.	Білоруси	4,1
4.	Греки	4,5
5.	Євреї	5,2
6.	Татари	5,7
7.	Армяни	5,1
8.	Азербайджанці	5,8
9.	Грузини	5,5
10.	Болгари	4,9
11.	Німці	5,3
12.	Поляки	5
13.	Цигани	6,1
14.	Узбеки	5,8
15.	Молдавани	5,4

З даних, наведених у таблиці, можна побачити, що найменшою соціально-психологічна дистанція є по відношенню до українців та росіян, а найбільшою – до представників таких національностей як татари, азербайджанці, узбеки та цигани. Цей факт, ймовірно, пояснюється тим, що українці та росіяни є найчисленнішими національностями на території Донецької області та України загалом, тому більшість опитаних найбільше знайомі з особливостями, традиціями та звичаями цих націй, вони є знайомими та передбачуваними для більшості опитуваних. Крім того, статус титульної по відношенню до української нації та вплив російської культури та історії по відношенню до представників російської нації були також важливими чинниками незначної соціально-психологічної дистанції по відношенню до представників згаданих національностей.

Цікава у зв'язку з цим оцінка сучасних школярів перспективи життя в мононаціональному і багатонаціональному місті. Уподобання жити в мононаціональному місті висловили 42% опитаних учнів донецьких шкіл. Старшокласників з нейтральним ставленням до такої перспективи налічується всього 12%. Крім того, слід зазначити, що дівчата проявляють більшу толерантність до багатонаціонального міста – 65%. У той час як у юнаків цей показник склав лише 38%. Проживання в одному будинку з людьми різних національностей не викликає особливих проблем у 41% старшокласників. Для них це питання не є актуальним і тому вони проявляють деякий нейтралітет у його розгляді. Негативне ставлення до проживання з людьми різних національностей в одному будинку виявили 32% учнів. Позитивне ставлення до такої перспективи висловили 25% учнів.

Приблизно таке ж відношення підлітків стосовно можливості спільної роботи з представниками «інших» етносів. Найбільш виражено позитивне ставлення до спільної роботи (навчання) у 48% опитаних юнаків і дівчат старших класів. Що стосується спілкування, то більш вираженим серед учнів старших класів з багатонаціональним складом виявилось практично повна відсутність (близько 80%) будь-яких негативних емоцій до однокласників «не їх етносу». Причому, слід зазначити, що позитивне ставлення до багатонаціонального спілкування найбільш виражено у дівчат (87%), ніж у юнаків (63%).

Останнім твердженням, що характеризує етнічні установки відносно етнічних чужинців, і яке найбільш точно дає уявлення про ступінь враженості негативного ставлення до представників різних етнічних спільнот є питання про перевагу шлюбу з «іншими», з представниками інших етнічних груп. Відповідь «так» на це питання висловили 58% опитаних старшокласників серед яких 70% дівчат. Дійсно, у дівчат найбільш виражено позитивне ставлення до змішаного шлюбу. Негативне ставлення найменш виражено і складає приблизно 19% старшокласників. Слід зазначити, що у юнаків негативне ставлення до змішаного шлюбу у 50% опитуваних, це досить високий показник, який демонструє інтолерантну позицію. Звичайно, це досить загальне ставлення підлітків до проблем полікультурного життя.

Ще більш яскраво особливості взаємин між школярами проявляються в їх сприйнятті інших національностей. У цьому місці варто обмовитися, що безпосередньо позитив і негатив національного сприйняття своїх однокласників не є керівною лінією повсякденного життя сучасного старшокласника. Тут скоріше варто говорити про загальну культуру і освіченість підлітків, ніж про їхнє ставлення між собою. Для визначення існуючих стереотипів по відношенню до представників інших етнічних спільнот серед старшокласників була проведена методика Д. Катца, К. Брейлі, яка допомагає визначити основні риси вивчаємих етнічних груп. Негативні уявлення присутні практично у всіх запропонованих для оцінки етнічних групах: євреї, росіяни, україн-

ці, татари, греки. Так, євреїв в багатьох випадках з'являється як жадібний (20%), хитрий (20%), хам (10%), злий (10%), неохайний (10%), зарозумілий і гордий (10%). Не дивлячись на те, що значна частина населення Східної України, і зокрема, Донецькій області на території, якій проводилося дослідження, переважно більшість складають росіяни та українці, негатив щодо росіян і українців також присутній. Хоча, названі негативні характеристики по відношенню до них і мають трохи більш м'який тон, ніж у відношенні до інших представників національних меншин. Зокрема, росіяни володіють такими негативними якостями як балакучий (32%), простакуватий (14%), грубий і невічливий (9%). У той же час, характеризуючи українців, школярі віднесли до негативних якостей такі характеристики як занадто довірливий (17%) і алкоголік (17%).

Якщо негативні якості відображають деяку диференціацію в порівнянні, наприклад, євреїв з росіянами і українцями, то, аналізуючи позитивні характеристики цих національностей, можна простежити поступове згладжування різниці між національностями. Наприклад, між євреєм та росіянином практично немає особливої різниці в прояві ними позитивних якостей. В обох націях, за оцінкою школярів, простежується доброта (євреї – 31%, росіяни – 17%) та розум (євреї – 25% і росіяни – 22%). В українців при цьому відзначають доброту (25%), чуйність (11%) і патріотизм (11%). Можливо, що відсутність будь-яких розбіжностей між ними пояснюється нездатністю школяра провести чітку межу в уявленнях про євреїв, росіян та українців.

Загальні результати дослідження свідчать про відносно позитивний стан розвитку сприйняття учнями старших класів шкіл Донецької області представників інших етнічних спільнот. Так бо мовити, що загрози виникнення суспільних криз на підставі ксенофобії або расизму майже не існує. Школярі це досить впевнено довели.

Найбільшу гостроту, на думку школярів, має відношення держави до представників національних меншин. Існує думка, що поряд з офі-

ційним позитивом (47% думок) держава проявляє і байдужість до проблем меншин (42%). Для жителів східних регіонів України державна політика «байдужості» фактично об'єднує всі меншини, як етнічні, так і мовні. На їхню думку, держава практично нічого не робить для того, щоб знизити в суспільстві міжетнічну напруженість і сформувати толерантне відношення між людьми, зберігши пошану до своєї національності і національності інших. Крім того, слід зазначити, що майже 54% учнів старших класів вказали на те, що у своєму житті вони стикалися з дискримінуючим ставленням до них як з боку держави, так і представників інших етнічних груп.

Таким чином, оцінюючи в загальних рисах питання міжетнічного сприйняття, слід визначити, що наявність негативного відношення до представників не «своєї» національності існує, але в незначних параметрах. У дослідженні не враховувалися етнічні параметри вибірки. Тому, важко сказати, ці емоційні настрої характерні етнічній більшості по відношенню до меншості або навпаки? Або ж це почуття виражено однаково? Однак, що можна стверджувати, проблема міжнаціональної взаємодії зберігається. Це розуміють і старшокласники.

Висновки. При збереженні на сьогоднішній день в суспільстві і в свідомості юнаків такого характеру проблем, створюється підґрунтя і для прояву в майбутньому більш відкритих форм нетерпимості. А це означає, що етнічне питання як одне з найбільш часто виникаючих у момент соціальної нестабільності, знову буде актуальне. Подолання можливих складнощів пов'язане в першу чергу з полікультурним освітою і вихованням культури міжетнічного спілкування у сучасних старшокласників. Повнота аналізу потребує висновків не тільки відносно констатації фактів існування тих чи інших уявлень, але й пояснення можливих причин їх існування. Тому, в наступних дослідженнях необхідно проаналізувати гіпотетичні припущення щодо причин такого стану відношення учнів до представників інших етнічних груп.

Список літератури:

1. Герасимова М. Г. Этническая толерантность и этнические стереотипы подростков. // Россия: трансформирующееся общество / под редакцией В. А. Ядова. – М.: КАНОН-пресс – Ц, 2001. – 640 с.
2. Дробіжєва Л. М. Етносоціологія перед викликами часу : [Леопедія Михайлівна Дробіжєва] // Соціс. – 2008. – № 7. – С. 85-95.
3. Етнічні спільноти України : довідник / редкол.: В. Євтух, (голов. ред.) В. Трошинський, Л. Аза та ін. – К. : Фенікс, 2001. – 252 с.
4. Крысько В. Г. Этнопсихология и межнациональные отношения: курс лекций. – М. : Экзамен, 2002. – 448 с.
5. Лебедева Н.М. Социально-психологические и индивидуально-личностные факторы этнической толерантности-интолерантности в межкультурном диалоге // Межкультурный диалог: Лекции по проблемам межэтнического и межконфессионального взаимодействия. – М.: РУДН, 2003. – С. 204-255.
6. Лихачев В. Динамика проявлений антисемитизма в Украине в начале XXI в.: реальность и стереотипы / [Вячеслав Андреевич Лихачев] ; Евроазиатский еврейский конгресс // <http://www.eajc.org/page18/news43.html>, 01.04.2009.
7. Паніна Н. В. Щодо застосування шкали соціальної дистанції у дослідженнях національної толерантності в Україні / [Наталія Вікторівна Паніна] // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2003. – №4. – С. 2-43.
8. Паніотто В. Динаміка ксенофобії й антисемітизму в Україні (1994-2007) / [Володимир Ілліч Паніотто] ; Київський Міжнародний Інститут Соціології // www.kiis.com.ua.
9. Петренко В.Ф., Осипова В.С., Митина О.В. Россиянки и американки: стереотипы поведения (психосемантический аспект) // Социологические исследования, 2001. – № 8. – С. 70 – 75.

10. Почебут Л. Г. Взаимопонимание культур: методология и методы этнической и кросс-культурной психологии. Психология межэтнической толерантности: учеб. пособ. – СПб.: Изд-во СПбУниверситета, 2005. – 281 с.
11. Собкин В.С., Николашина Е.В. Отношение московских подростков к мигрантам: культурная дистанция, временные сдвиги, национальная самоидентификация // Социокультурные трансформации подростковой субкультуры: Труды по социологии образования. Т. XI. Вып. XX / [Владимир Самуилович Собкин]; под ред. В.С. Собкина. – М. : Центр социологии образования РАО, 2006. – С. 19-31.
12. Соснин В.А., Красникова Е.А. Социальная психология. – М.: ФОРУМ: ИНФРА-М, 2004. – 336 с.
13. Стефаненко Т.Г. Социальная и этническая идентичность / [Татьяна Гавриловна Стефаненко] // Идентичность: Хрестоматия / Сост. Л.Б. Шнейдер. – М. : Изд-во МПСИ ; Воронеж : Изд-во НПО «МОДЭК», 2003. – С. 196-220.

Кушнир Ю.В.

Донецкий национальный технический университет

СОЦИОЛОГИЧЕСКИЙ ПОДХОД В ВОПРОСАХ МЕЖЭТНИЧЕСКОГО ВОСПРИЯТИЯ

Резюме

В статье на основании экспериментального исследования раскрывается представление старшеклассников в отношении представителей различных этнических общностей. Исследуются практические вопросы относительно социологического подхода межэтнического восприятия. С помощью шкалы социальной дистанции Богардуса анализируются особенности межэтнического восприятия учеников старших классов.

Ключевые слова: межэтническое восприятие, этнокультурный портрет, старшеклассник, социальная дистанция, этносоциология.

Kushnir Ju.V.

Donetsk National Technical University

SOCIOLOGICAL APPROACH TO THE ISSUE OF ETHNIC PERCEPTION

Summary

In the article on the basis of experimental research develops the idea of high school students in relation to the different ethnic communities. We investigate the practical questions regarding the sociological approach interethnic perception. With Bogardus social distance scale analyzes the characteristics of ethnic perception of high school students.

Key words: interethnic perception ethnocultural portrait, senior, social distance, ethnosociology.